

Оксана Вашуленко,
науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

ПОВТОРЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань курсу української мови в початковій школі є формування мовної компетентності молодшого школяра, яка передбачає «засвоєння учнями доступного й необхідного обсягу знань про мовні одиниці і явища, формування здатності застосовувати мовні засоби у власному мовленні відповідно до орфоепічних, лексичних, граматичних, орфографічних, синтаксичних, стилістичних норм літературної мови» [7, с. 128].

Важливим фактором успішного формування й розвитку мовної компетентності є добір ефективних методів, засобів, технологій для засвоєння мовних знань, які: спонукатимуть учнів до самостійного пошуку шляхів розв'язання мовних завдань, здійснення висновків щодо виучуваного мовного явища, формулювання правил; забезпечуватимуть усвідомлені й міцні знання, здатність відтворювати і застосовувати їх у мовленнєвій практиці [8].

Серед засобів, які забезпечують реалізацію завдань, повторенню відведено виключну роль, оскільки воно виконує незамінні функції у навчальному процесі: сприяє міцному і глибокому засвоєнню знань, умінь і навичок, а також упорядкуванню їх у систему; запобігає забуванню вивченого; допомагає актуалізувати здобуті знання для успішного і якісного усвідомлення нового навчального матеріалу; дає змогу сформувати й удосконалити практичні уміння й навички, уточнити і поглибити засвоєне, узагальнити і систематизувати знання, виявити та усунути прогалини у знаннях і вміннях учнів. З погляду психології засвоєння знань, їх повторення

є встановленням смислових асоціацій між новими знаннями і раніше засвоєними. Саме від повторення залежить точність, повнота, глибина, свідомість, гнучкість знань, умінь і навичок, способів діяльності школярів [6].

Особливо важлива роль належить проблемі організації повторення у навчанні молодших школярів, оскільки саме у початкових класах починає цілеспрямовано формуватися навчальна діяльність, яку вважають провідною у дітей цього віку. У процесі навчальної діяльності формуються нові якості і види пізнавальних процесів, що є підґрунтям для широких можливостей у набутті дітьми знань, умінь і навичок. Проблема забезпечення міцності й дієвості знань, умінь і навичок молодших школярів зумовлює об'єктивну потребу застосування повторення у роботі вчителя початкових класів, адже початкова школа – фундамент освіти людини.

Аналіз наукових досліджень. На важливість застосування повторення у навчально-виховному процесі переконливо вказували класики педагогічної науки (Ф.-В.-А.Дістервег, Я.А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський). Цей феномен є предметом аналізу багатьох вітчизняних (Г.С.Костюк, В.П.Максименко, Л.Й.Мартінова, Л.Д.Ніколенко, В.І.Помагайба, Я.Б.Резнік, О.Я.Савченко, М.В.Сокирко, О.Н.Хорошковська, С.Х.Чавдаров та інші) і зарубіжних (Р.Ч.Аткінсон, Д.М.Богоявленський, М.О.Данилов, Б.П.Єсіпов, Л.В.Занков, К.П.Мальцева, М.М.Шардаков, Д.Г.Ельконін та інші) дослідників, педагогів і методистів, які вивчали різні аспекти проблеми повторення: важливість своєчасного повторення, його функції і види, методику організації. Багато з цих питань і досі залишається дискусійними, що свідчить про складність та важливість досліджуваної проблеми.

Важливість своєчасного повторення навчального матеріалу відображена в наукових працях Р.Ч.Аткінсона, Д.М.Богоявленського, М.О.Данилова, Д.Г.Ельконіна, Б.П.Єсіпова, Л.В.Занкова, П.І.Зінченка,

О.М.Леонтьєва, О.Р.Лурії, В.Я.Ляудіс, К.П.Мальцевої, Н.О.Менчинської, Л.Д.Ніколенка, В.І.Помагайби, Я.Б.Резніка, О.Я.Савченко, М.М.Шардакова, С.Х.Чавдарова та інших. Автори розглядали питання про організацію та методику повторення, важливість вибору різноманітних форм та методів повторення, стимулювання активності учнів у процесі повторення.

На думку вчених Ш.І.Ганеліна, П.М.Груздьова, М.О.Данилова, Б.П.Єсипова, П.І.Зінченка, В.І.Помагайби, С.Х.Чавдарова, саме здійснення повторення навчального матеріалу дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів з метою глибшого розуміння матеріалу, підвищити їхню оперативність у користуванні великими обсягами навчальної інформації.

Для розуміння теоретичних аспектів проблеми велике значення мають психологічні дослідження специфіки навчальної діяльності молодших школярів і, зокрема, пізнавальних процесів, пов'язаних з повторенням (Н.М.Бібік, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, К.П.Мальцева, А.О.Смирнов, М.Н.Шардаков). Адже повторення – складний психологічний процес, у якому виявляються всі сторони свідомої навчальної діяльності учня. Правильно організоване повторення – це не повторне вивчення, а певний рух уперед. Воно сприяє міцному запам'ятання, забезпечує повніше і чіткіше знання предмета. За допомогою повторення учень досягає ясності, міцності й глибини розуміння. Застосовуване на різних етапах засвоєння знань повторення сприяє усвідомленню, поглибленню і вдосконаленню знань учнів.

У психологічній, дидактичній і методичній літературі розглядаються різні аспекти досліджуваної проблеми: теорія і методика організації повторення (М.О.Данилов, Б.П.Єсипов, Л.Д.Ніколенко, Я.Б.Резнік, С.Х.Чавдаров, М.П.Щербов), роль повторення для профілактики забування (П.І.Зінченко, Ф.Лезер, К.П.Мальцева, А.О.Смирнов), взаємозв'язок повторення, перевірки знань і вивчення нового матеріалу в навчальному процесі (В.І.Григор'єв), місце повторення в структурі різних типів уроків

(В.О.Онищук, Ю.Б.Зотов та інші), функції повторення у навчальному процесі (Ю.С.Ільїних), реалізація в навчальному процесі розвивальних функцій повторення (Д.М.Богоявленський), організація повторення для розвитку пізнавальних процесів (В.Д.Шадріков, М.М.Шардаков та інші), прийоми і методи повторення (Р.Ч.Аткінсон, О.К.Афанасьєва, Н.К.Беденко, Г.К.Безрукова, В.М.Екземплярський, П.М.Ерднієв, Л.В.Мухіна, І.Т.Огородніков та інші), активізація навчальної діяльності учнів початкових класів у процесі повторення (Ф.Д.Дмитрієв), індивідуально-диференційований підхід до учнів у процесі повторення (М.М.Скаткін), повторення як засіб систематизації й узагальнення знань (В.В.Давидов, Л.В.Занков, В.А.Крутецький, Н.О.Менчинська, Т.Г.Рамзаєва та інші), узагальнювальне повторення (В.А.Карєва, В.П.Максименко).

Мета статті – розкрити резерв повторення у процесі формування мовної компетентності молодших школярів.

Основна частина. У початкових класах процес організації повторення навчального матеріалу спрямований на реалізацію дидактичного принципу міцності і дієвості результатів навчання, що забезпечує розуміння і засвоєння навчального матеріалу, закріплення знань, запобігає забуванню. Оскільки повторення виконує конкретні дидактичні функції, воно забезпечує досягнення цілей уроку або його окремого етапу, тобто гарантує цілісне оволодіння знаннями та вміннями застосовувати їх на практиці. Зазначений процес повинен будуватися з урахуванням основних етапів засвоєння навчального матеріалу. Під процесом засвоєння навчального матеріалу дослідники розуміють «навчально-пізнавальну діяльність учнів, спрямовану на свідоме і міцне оволодіння знаннями, способами виконання навчальних дій» [3, с.67]. Зауважимо, що знання закономірностей засвоєння навчального матеріалу, структури зазначеного процесу, його основних компонентів, взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними, факторів, які впливають на цей

процес – обов’язкова умова для правильного та ефективного керівництва засвоєнням учнями нових знань.

Виділимо *основні дидактичні умови ефективного використання повторення у процесі засвоєння знань*, які розкривають додаткові можливості для підвищення ролі повторення у процесі формування мовної компетентності.

Пріоритетність створення творчо-розвивального середовища є невід’ємною умовою успішного застосування повторення у процесі засвоєння знань молодшими школярами.

Створення творчо-розвивального середовища у процесі засвоєння знань передбачає: забезпечення свідомої настанови учнів до роботи у процесі повторення на усіх етапах засвоєння знань; цілеспрямований добір і раціональне планування навчального матеріалу для повторення, щоб забезпечити послідовність і наступність його засвоєння; застосовування різноманітних методів і прийомів, сучасних освітніх технологій, форм, способів, засобів для успішного забезпечення функцій повторення на різних етапах засвоєння знань; розвиток в учнів бажання не зупинятися на досягнутому рівні, а постійно удосконалювати свої знання, уміння і навички; трансформацію отриманих знань, умінь і навичок у компетентності, що сприяє особистісному інтелектуальному розвитку; формування та удосконалення спеціальних навчальних умінь та навичок, способів діяльності; підбір учителем завдань, що передбачають застосування творчого підходу, стимулюють прийоми мислення – узагальнення, систематизацію, порівняння, аналіз, експериментування, пошук тощо; використання ігрових моментів, що стимулюють прояви самостійності учнів, їхніх творчих можливостей.

Організація повторення на основі особистісно орієнтованого характеру взаємодії учителя з учнями. Реалізація цієї умови передбачає створення відповідного навчального середовища, яке забезпечує: зміну

уявлень про характер стосунків між учителем і учнем, на основі чого навчання відбуватиметься на засадах поваги до особистості учня; утвердження стилю довіри та співробітництва; віру вчителя у можливості і здібності учня; рівноправність спілкування учителя і учня; становлення особистості учня, який прагне самореалізуватися; врахування особливостей індивідуального психічного розвитку кожного учня, його інтелектуальних можливостей.

Необхідною умовою забезпечення ефективності повторення у процесі формування мовної компетентності є *застосування психолого-педагогічних технологій, які стимулюють активність суб'єкта у засвоєнні знань*. Лише у процесі активної, емоційно забарвленої діяльності відбувається цілісний, усебічний розвиток особистості, її здібностей, формується ставлення людини до оточуючого світу. Саме така діяльність приносить задоволення, стає джерелом натхнення.

Дотримання поетапності у процесі засвоєння знань – ще одна умова успішної організації повторення на різних етапах засвоєння знань. Адже результативною навчальною діяльністю є за умови, коли етапи взаємоузгоджені та взаємопов'язані логікою викладу навчального матеріалу, в якій враховано закономірності процесу засвоєння знань та визначена міра співвідношення у подачі нового матеріалу з повторенням раніше вивченого.

Диференціація процесу засвоєння знань – є необхідною умовою, яка на основі індивідуального підходу до організації навчальної діяльності дозволяє ефективно реалізовувати функції повторення, цілеспрямовано впливати на засвоєння знань та їх удосконалення, успішно забезпечувати творчий розвиток кожного учня, враховуючи його інтелектуальні, емоційно-вольові особливості, фізичний та психічний стан.

Системність в організації повторення у навчальному процесі. Засвоєння знань, формування умінь і навичок для молодших школярів є складним процесом. Тому у процесі організації повторення необхідно

враховувати цілісний характер зазначеного процесу, логіку та структуру засвоєння нового матеріалу. Тільки систематично організоване повторення може забезпечити міцність засвоєння знань, натомість відсутність системи стає головною причиною, через яку численні вправи не дають бажаних результатів.

Наступною необхідною умовою є *послідовність застосування системи вправ і завдань*, спрямованих на забезпечення функцій повторення на різних етапах засвоєння знань. Дотримання цієї умови передбачає: цілеспрямоване й систематичне включення учнів у практичну діяльність, націлену на міцне і якісне засвоєння навчального матеріалу, розвиток розумових та інтелектуальних умінь і навичок; забезпечення міцності й оперативності системи знань і способів дій за допомогою пізнавальних завдань міжпредметного характеру; розвиток творчих можливостей учнів на матеріалі засвоєних знань і вмінь (уміння самостійно переносити засвоєні знання у нову ситуацію, знаходити альтернативні способи розв'язання проблемної ситуації тощо); поступове зростання питомої ваги та складності пізнавальних, проблемних і творчих завдань у процесі забезпечення функцій повторення навчального матеріалу на різних етапах засвоєння знань; врахування особливостей учнів молодшого шкільного віку.

Установлено, що мета повторення найбільш повно реалізується у процесі використання дидактично обґрунтованої системи навчально-пізнавальних вправ і завдань, складеної з урахуванням змістового, мотиваційного і процесуального компонентів навчання. Саме завдання і вправи постають основним продуктивним і дієвим засобом забезпечення засвоєння, закріплення та удосконалення знань (І.Я.Лернер, В.О.Онищук, В.Ф.Паламарчук, О.Я.Савченко та інші). Крім того, вправи – це окремий вид тривалого повторення, спрямованого насамперед на оволодіння практичними прийомами тієї чи іншої діяльності.

Зміст вправ і завдань має передбачати різну за характером пізнавальну діяльність молодших школярів (перцептивну, репродуктивну, продуктивну, пошукову, творчу), враховувати принцип зростаючої складності, необхідність диференційованого підходу до використання завдань, систематичність у їх застосуванні.

Система завдань має забезпечувати змістовий, мотиваційний і процесуальний компоненти навчання. Змістовий компонент полягає у відповідності змісту системи вправ і завдань програмним вимогам з української мови. Мотиваційний – передбачає створення у навчальному процесі позитивного емоційного фону і ситуацій успіху, стимулювання інтересу. Процесуальний компонент полягає у формуванні способів діяльності, необхідних для розв’язання поставлених завдань на різних етапах засвоєння знань.

Оскільки повторення є складним психологічним процесом, для ефективності якого необхідно не просто застосовувати дидактично-обґрунтовану систему вправ і завдань, а й організовувати навчально-пізнавальну діяльність учнів (перцептивну, мнемічну, мислительну тощо) відповідно до етапів засвоєння знань, умінь і навичок. Для цілеспрямованого системного забезпечення функцій повторення виділено такі етапи засвоєння знань: підготовчий; мнемічно-коригувальний; тренувально-рефлексивний; узагальнювально-контрольний; етап оперування набутими знаннями і способами діяльності у нестандартних ситуаціях, змінених умовах.

Установлені етапи відбивають комплексний підхід до забезпечення функцій повторення навчального матеріалу в процесі засвоєння знань: визначена на кожному етапі мета повторення зумовлює вибір форм роботи і практичних методів, які, власне, і забезпечують її реалізацію. Результатом кожного етапу є рівень засвоєння знань, зумовлений ефективністю та результативністю роботи на попередньому етапі.

Система завдань і вправ, яка реалізує функції повторення навчального матеріалу на різних етапах його засвоєння має відповідати таким дидактичним вимогам:

- зрозумілість мети завдання;
- спрямовуватися на засвоєння усіх компонентів навчання, розвиток і закріплення різних якостей знань і умінь (усвідомленість, повнота, міцність, гнучкість);
- бути упорядкованою відповідно до особливостей процесу засвоєння знань та закономірностей розвитку пізнавальних процесів й емоційно-вольової сфери учнів молодшого шкільного віку;
- забезпечувати: поступове зростання складності вправ і завдань, перехід від простого до складного, засвоєння знань від первинного сприйняття до творчого застосування; варіативність з метою індивідуалізації та диференціації навчання; достатню частотність завдань і вправ за видами і кількістю протягом вивчення усієї теми.

Висновки. Вважаємо, що організація повторення у процесі формування мовної компетентності молодших школярів значно підвищить якість засвоєння знань, умінь, навичок і способів діяльності за умови цілеспрямованої реалізації його функцій на всіх етапах засвоєння знань через систему вправ і завдань, розроблену з урахуванням мотиваційного, змістового і процесуального компонентів навчальної діяльності.

Водночас процес засвоєння знань на різних вікових етапах має істотні особливості, врахування яких є обов'язковою умовою для ефективної організації повторення. Це залежить від сформованості вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (волі, уваги, пам'яті, мислення, мовлення), рівня навченості, умінь здійснювати різні логічні операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; від розвитку мотивів навчання, інтересів тощо.

Література

1. Гудзик И.Ф. Компетентносно ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения). – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. – 496 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти [електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/newstmp/2011/20_04/12/
3. Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Б.С.Кобзарь, Г.Ф.Кумарина, Ю.А.Кусый и др./ Под ред. В.А.Оныщука. – К.: Рад. школа, 1987. – 357 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С.Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
5. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.
6. Онищук В.О. Узагальнення і систематизація знань учнів. – К. Радянська школа, 1970. – 132 с.
7. Пономарьова К.І. Особливості навчання української мови учнів 1-4 класів в умовах упровадження нового змісту / К.І. Пономарьова // Формування та розвиток фахової компетентності вчителя початкової школи в умовах упровадження Державного стандарту початкової загальної освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 24-25 квітня 2013 року) / За заг. ред. канд. пед. наук Л.Д.Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти. – 2013. – С. 126 – 132.
8. Пономарьова К.І. Реалізація компетентнісного підходу в навчанні молодших школярів української мови / К.І. Пономарьова // Початкова школа. – 2010. – № 12. – С. 49-52.
9. Психологія молодшого шкільного віку: Навчально-методичний посібник. – Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім.М. Гоголя, Ніжин, 2000. 31 с.

10. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.

11. Хорошковська О.Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання / Рецензенти: М.С.Вашуленко, Н.А.Пашківська. – К.: Б.в., 1999. – 306 с. – (Ін-т педагогіки АПН України).– Бібліогр.: с. 296-305.

Вашуленко О.В. Повторення як засіб формування мовної компетентності молодших школярів.

У статті розглядається проблема організації повторення у процесі формування мовної компетентності молодших школярів, визначаються основні дидактичні умови ефективного використання повторення у процесі засвоєння знань, які розкривають додаткові можливості для підвищення ролі повторення у процесі формування мовної компетентності.

Ключові слова: мовна компетентність, повторення, процес засвоєння знань, рівні засвоєння знань.

Вашуленко О.В. Повторение как средство формирования языковой компетентности младших школьников.

В статье рассматривается проблема организации повторения в процессе формирования языковой компетентности младших школьников, определяются основные дидактические условия эффективного использования повторения в процессе усвоения знаний, которые раскрывают дополнительные возможности для повышения роли повторения в процессе формирования языковой компетентности.

Ключевые слова: языковая компетентность, повторение, процесс усвоения знаний, уровни усвоения знаний.

Vashulenko O.V. Repetition as a form of linguistic competence of younger pupils.

The problem of organization repetition in the process of formation linguistic competence of younger pupils is presented in this article, defines basic didactic conditions of effective using repetition in the process of learning, which reveal additional opportunities for enhancing the role of repetition in the formation linguistic competence.

Keywords: linguistic competence, repetition, the process of learning, level of learning.

Вашуленко О.В. Повторення як засіб формування мовної компетентності молодших школярів / О.В.Вашуленко // Початкова школа, № 1, 2014. – С. 8 – 11.